

УДК 378.011.32.032

ДО ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Наталія Ткачова

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, 61077 Харків, Україна
e-mail: psychology@univer.kharkov.ua*

Висвітлено різні наукові підходи до розкриття сутності поняття „ціннісні орієнтації”, розкрито специфіку їх формування у сучасних студентів, визначено найбільш значущі для них цінності, проаналізовано власний досвід викладацької діяльності щодо формування ціннісних орієнтацій студентів засобами психолого-педагогічних дисциплін.

Ключові слова: цінність, ціннісні орієнтації, студентство, самореалізація особистості, державні інтереси, психолого-педагогічні дисципліни.

Динамічне реформування системи вищої освіти в Україні відповідно до вимог Болонського процесу, поглиблення демократичних засад сучасного суспільства зумовлюють необхідність підготовки фахівців, які на гідному рівні володіють професійними компетенціями, прагнуть до постійного особистісного самовдосконалення, готові докладати зусиль для забезпечення подальшого розквіту нашої країни. У світлі цих вимог перед вищими навчальними закладами сьогодні постає актуальне завдання щодо формування у студентів соціально значущих ціннісних орієнтацій, які дали б змогу їм адекватно поводитися у соціумі, гармонійно поєднувати задоволення власних і державних інтересів

Ми ставимо за мету висвітлити сутність поняття „ціннісні орієнтації”, розкрити специфіку їх формування у сучасних студентів, визначити найбільш значущі для них цінності, проаналізувати результати власної викладацької діяльності щодо формування ціннісних орієнтацій студентів засобами психолого-педагогічних дисциплін.

Вивчення наукових праць з філософії, соціології, психології, педагогіки виявило, що поняття „ціннісні орієнтації” традиційно посідає в них одне з чільних місць протягом уже багатьох десятиріч. Окремі аспекти проблеми формування ціннісних орієнтацій особистості висвітлено у працях В. Алексеєвої, В. Бакірова, А. Здравомислова, І. Кузнецова, Є. Подольської, Г. Тульчинського, Р. Шульги, В. Ядова та інших учених. Як свідчить аналіз наукової літератури, підходи вчених до розкриття ролі ціннісних орієнтацій у житті окремої людини і суспільства суттєво змінювалися у часі згідно із

загальними тенденціями розвитку суспільства. Ми з'ясували, що вперше в науковій літературі за радянських часів цей термін використав В. Ольшанський, який визначив ціннісні орієнтації як систему особистісних цінностей людини, детермінованих певними соціально-психологічними чинниками, тобто як один зі способів функціонування цінностей у свідомості індивідуума [2, с. 470–530].

У наукових працях радянського періоду (наприклад, у О. Панфілова) під час розкриття сутності ціннісних орієнтацій акцентовано насамперед на правильному відображенні в індивідуальній свідомості кожної людини домінуючих у суспільстві цінностей марксистсько-ленінської ідеології. А одним із провідних завдань навчальних закладів було переведення цієї визначеної на державному рівні як єдино правильної системи цінностей у площину особистісних переконань. Як відомо, висловлювання думок, що не узгоджувалися з ідеями марксистсько-ленінського вчення, жорстоко каралися.

Після проголошення Україною державної незалежності розпочався процес втілення в життя важливих демократичних перетворень, значним чином зросла соціальна активність пересічних громадян. Проте треба чітко усвідомлювати, що різноманітні суперечливі тенденції, які виявляються на теперішньому перехідному етапі розвитку українського суспільства, дуже неоднозначно впливають на свідомість людей, особливо молоді. У таких складних соціальних умовах значно зростає роль ціннісних орієнтацій особистості як своєрідного вектора, який визначає загальний напрямок її соціальної поведінки та зумовлює вибір конкретних варіантів дій і вчинків.

У сучасній науковій літературі немає точного, однозначно прийнятого визначення терміна „ціннісні орієнтації”. Вважаю, що історично це поняття з'явилося у психолого-педагогічній літературі як аналог філософського поняття цінностей, однак чітко визначених концептуальних відмінностей між ними досі не виявлено. Зокрема, деякі вчені висловлювали думку про те, що ціннісні орієнтації є індивідуальним вираженням понадіндивідуальних цінностей, що поняття цінностей і ціннісних орієнтацій вирізняються між собою або за параметром „загальне – індивідуальне”, або за параметром „те, що існує реально – те, що рефлексивно усвідомлюється”. Тепер більш поширеною серед науковців є ідея про те, що цінності є аспектом мотивації, а ціннісні орієнтації – це суб'єктивні концепції цінностей [1, с. 436]. На наш погляд, ціннісні орієнтації виражаються у загальній спрямованості життєдіяльності особистості відповідно до сформованої у неї системи ціннісних пріоритетів.

Складність формування ціннісних орієнтацій у сучасної молоді, зокрема студентства, ускладнюється тим, що на державному рівні чітко не визначено, яку ж саме систему цінностей треба зробити основою для цього

процесу. Переважна більшість українських науковців (І. Бех, О. Вишневський, О. Сухомлинська та інші) вважають, що такою основою повинні стати гуманістичні національні й загальнолюдські цінності, проте запропоновані ними конкретні системи цінностей певним чином відрізняються між собою. На підставі аналізу наукових праць ми вважаємо за доцільне зробити світоглядним фундаментом навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі систему, що охоплює такі групи цінностей:

- фундаментальні (базові, наближені до загальнолюдських):
 - життя, людина, добро, природа, суспільство, щастя, справедливість та ін.;
- національні (цінності національної культури):
 - національна ідея, рідна мова, народні свята, традиції та звичаї, фольклор, національні символи тощо;
- громадянські (цінності демократичного суспільства):
 - демократичні права й обов'язки, толерантність до інакомислячих, релігійна терпимість, повага до культурних і національних традицій інших народів, інформаційна культура та ін.;
- сімейні цінності (цінності родинного життя):
 - любов, повага, вірність, взаємодопомога, взаємопідтримка, взаємопіклування, гармонія взаємовідносин, довіра, взаємовідповідальність, шанування предків тощо;
- особисті (особистісні цінності):
 - повноцінна життєва самореалізація, освіченість, морально-вольові якості, здоров'я, життєві компетенції та ін.

Фундаментальні цінності відображають глобальні цінності-цілі, усталені пріоритети, що домінують у суспільстві, загальні ідеали людства. Вони суттєво впливають на визначення національних, громадянських і сімейних цінностей. Особисті цінності, з одного боку, є результатом трансляції фундаментальних, національних, громадянських та сімейних цінностей на рівень окремої особистості. Справді, відображаючись в індивідуальній свідомості, загальнозначущі цінності набувають для кожної особи неповторного персонального сенсу. З іншого, особистісні цінності охоплюють певні предмети, ідеї, явища навколишнього світу, які відповідають її індивідуальним інтересам, прагненням, цілям, але які можуть не мати високого соціального значення.

На наш погляд, у вищих навчальних закладах важливо забезпечити різними педагогічними засобами опанування кожним студентом усіх груп цінностей. Але сьогодні йдеться не про нав'язування ззовні молодій людині певних догм, а про самостійне відпрацювання нею під керівництвом педагогів власних ціннісних орієнтацій. У цьому разі визначені цінності є

деякими соціально значущими ідеями, світоглядними орієнтирами, які в реальному житті реалізуються через різноманіття їхніх варіантів виявлення в ціннісних орієнтаціях людей.

Отже, ціннісні орієнтації студентів можуть значно відрізнятися між собою. Однак це не передбачає надання будь-якій особі повної свободи, коли вона може робити все, що їй заманеться. Кожний член суспільства живе поряд з іншими людьми і повинен поважати їхні права. Тому ціннісні орієнтації кожної особистості, з одного боку, повинні найбільш повною мірою відображати її індивідуальні життєві цілі, потреби, інтереси, сприяти самореалізації в усіх сферах життєдіяльності. А з іншого, вони повинні мати соціально значущий характер, узгоджуватися з існуючими соціальними нормами.

Проведене нами дослідження з вивчення ціннісних орієнтацій студентів виявило, що переважна більшість з них визначають для себе пріоритет соціально значущих цінностей. Зокрема, вони називають як найважливіші такі цінності: здоров'я (53%), родина (51%), любов (50%), щастя (48%), порядність (48%), чесність (47%), дружба (45%), освіта (45%) та ін. Значну роль для студентів відіграють також такі цінності, як матеріальна забезпеченість (44%), успішна кар'єра (41%), творчість (40%).

Однак у реальному житті студенти далеко не завжди керуються визначеними ними гуманістичними цінностями. Значна кількість молодих людей, декларуючи на словах цінність освіти, одержують на іспитах низькі оцінки. Мало того, кожного року з вищих навчальних закладів відраховують через навчальну неуспішність невстигаючих студентів, серед них є не тільки студенти молодших курсів, але й багато старшокурсників. Зокрема, цього року в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна деякі недбайливі четвертокурсники не були допущені до складання державних іспитів, а одна п'ятикурсниця навіть одержала двійку за дипломну роботу.

Аналогічна ситуація і щодо засвоєння студентами інших груп цінностей. Проголошуючи цінність родини, далеко не всі молоді люди ставляться з достатньою повагою до членів своєї сім'ї (батьків чи дружини), усвідомлюють власну відповідальність за сімейне благополуччя. Наведемо такий приклад. Хлопець зустрічався з дівчиною з 6-го класу. Протягом багатьох років вони проводили разом вільний час. На 2-му курсі ці студенти одружилися, але вже через два місяці подали заяву на розлучення. З'ясувалося, що багаторічні почуття не витримали перевірку побутовими проблемами. Молодим людям не вистачило терпіння, прагнення зрозуміти один одного. Наслідок цього – розлад молоді родини.

Також можна навести жахливий випадок, який відбувся декілька років тому. Першокурсники, яких оточуючі сприймали як цілком порядних людей, вбили своє немовля, яке тільки-но з'явилося на світ в одному зі студентських

гуртожитків, а потім викинули його тіло на смітник. Про те, що студентка очікує дитину, не знали ні її батьки, ні викладачі, ні сусіди по кімнаті. Молоді люди були психологічно не готові стати батьками і не змогли знайти правильний вихід зі становища, в якому опинилися. Вони вирішили розв'язати свої проблеми через скоєння злочину.

Наведені приклади підтверджують, що навіть благополучні, на перший погляд, студенти не завжди усвідомлюють значущість для себе провідних соціальних цінностей як регулятора реальних дій і вчинків. А це може призвести навіть до вбивства.

Оскільки за сучасних умов розбудови демократії в нашій країні особливої значущості набувають громадянські цінності, ми провели опитування студентів з метою визначення їхнього ставлення до держави і розуміння власної ролі в ній як громадянина. Зазначимо, що аналогічне опитування ми проводили декілька років тому. Порівнюючи результати цих опитувань, можна зробити висновок, що за останні роки і особливо за останній з них ставлення у молодих людей до України як держави в цілому змінилося на ліпше. Зокрема, проведене нами декілька років тому опитування виявило, що тільки у 42% студентів поняття „держава” асоціювалася з позитивними характеристиками: порядком, народом та його історією, законом, гідним становищем у світовій спільноті тощо. У 58% студентів з поняттям „держава” були пов'язані негативні асоціації: „корупція”, „злочинність”, „борги”, „безробіття”, „невиплата заробітної платні”, „місце, де живе добрий і терплячий народ”, „відмивання нечесних грошей”, „енергетична криза”, „спосіб експлуатації” та ін. [3]. У більшості опитаних теперішніх студентів (59%), навпаки, держава викликає позитивні асоціації: „надія”, „свобода”, „підвищення матеріального добробуту”, „авторитет на світовій арені” тощо. У переважній кількості молодих людей наша держава асоціюється з „помаранчевою революцією”, хоч саме ставлення до цієї революції серед студентської молоді неоднозначне.

Цікаво також звернути увагу на той факт, що, на відміну від поняття держави, слово „Батьківщина” і декілька років тому, і сьогодні викликає у більшості студентів (близько 80%) позитивні почуття. Вони пишуть, що для них Батьківщина – це „місце, де я живу та звідкіля не хочеться виїжджати”, „дім”, „моя родина”, „щасливе дитинство”, „місце, де я народилася, живу та буду жити”, „усе моє життя”, „мої батьки та майбутні діти”, „мої корені” та ін. Останніми роками більше студентів ототожнюють поняття „держава” і „Батьківщина”. Зокрема, раніше тільки 7% з них ототожнювали свої ставлення до держави і Вітчизни, зараз кількість таких студентів зросла до 12%. Більшість студентів вважають, що поняття „Батьківщина” пов'язане, насамперед з емоційно-чуттєвою сферою людини, а „держава” – зі сферою свідомості.

На наш погляд, суттєвою позитивною відмінністю між одержаними нами результатами опитувань студентів є і те, що сьогодні зафіксовано зростання рівня їхньої національної самосвідомості, а також зниження кількості молодих людей, які вважають, що їхні особисті зусилля не можуть суттєво впливати на ситуацію в державі. Однак простежується суттєва невідповідність між словами і реальними вчинками студентів. Зокрема, значна частина з них має намір зосередити власні зусилля передусім на побудові власної кар'єри, досягненні високого матеріального достатку, поставивши інтереси держави на другорядний план. Як і раніше, багато сильних у навчанні студентів своє майбутнє пов'язують з еміграцією у розвинені країни, хоч у разі стабілізації соціально-економічного стану в Україні більшість з них виражають готовність повернутися на батьківщину.

Також з'ясували, що певна частина студентів сподівається на подальші демократичні перетворення у державі завдяки соціальній активності інших людей. А вони у цей час планують зайнятися розв'язанням власних життєвих проблем, пасивно спостерігаючи за розвитком політичних процесів у країні і, зокрема, за діями окремих представників різних структур державної влади. Ця група молодих людей припускає, що у надзвичайних ситуаціях вони спробують вплинути на рішення цих людей.

Отже, можна стверджувати, що ціннісні орієнтації сучасного студентства характеризуються різноманітними суперечливими тенденціями. Зважаючи на те, що сьогоднішні студенти у подальшому розвитку українського суспільства відіграватимуть вирішальну роль, важливо забезпечити у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу цілеспрямований педагогічний вплив на вдосконалення їхніх ціннісних орієнтацій. Вважаємо, що щодо цього викладачі всіх навчальних предметів мають значні потенційні можливості.

Висвітливо власний досвід викладацької діяльності щодо формування ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців засобами психолого-педагогічних дисциплін. У цьому процесі ми намагалися орієнтувати їх на опанування усіх п'яти груп цінностей, які визначили раніше. Передбачалося забезпечення педагогічного впливу на особистість кожного студента на різних рівнях: свідомості, емоцій і почуттів, а також на рівні реальної поведінки.

Перший етап у засвоєнні студентами зазначених цінностей забезпечувався шляхом розкриття їхньої сутності, обґрунтування необхідності керуватися ними у реальному житті, а також формування у молодих людей відповідного позитивно-емоційного ставлення до цих цінностей. Як свідчить досвід педагогічної роботи, інформацію ціннісного характеру найбільш результативно засвоювали майбутні фахівці у процесі реалізації інтерактивних методів навчання (диспутів, мозкових атак, „кейсового” методу та ін.).

Другий етап роботи було присвячено відпрацюванню у студентів певних форм поведінки і дій, узгоджених з визначеними цінностями. З цією метою на заняттях створювали ситуації, в яких моделювали умови реальної професійної діяльності, широко використовували ділові й рольові ігри, проводили різноманітні тренінги. Науковці довели, що ці методи дають змогу майбутнім фахівцям не тільки одержати первісний досвід професійної діяльності, але і відчувати емоції, які є аналогом емоційного стану людини у процесі здійснення реальної професійної діяльності. Застосування таких методів позитивно впливає і на розвиток ціннісних орієнтацій студентів.

Особливу увагу приділяли формуванню у студентів толерантного ставлення до поглядів своїх опонентів, їхніх ціннісних орієнтацій, стимулюванню в них бажання об'єктивно оцінити сильні й слабкі сторони в обґрунтуванні різних позицій усіх учасників ділового спілкування. Зауважимо, що відсутність достатнього життєвого досвіду в молоді, максималізм у поглядах, який притаманний юнацтву, часто стають причиною того, що студенти не здатні адекватно оцінити наявну ситуацію чи запропоновану інформацію, а тим паче не готові своєчасно визнати неправильність деяких зі своїх поглядів і своєчасно відмовитися від них.

Отже, створення атмосфери доброзичливих взаємин між викладачем і студентами, виявлення кожним з них поваги до поглядів будь-якої іншої особи, стимулювання прагнення її зрозуміти дають змогу молодим людям набути досвід толерантного ставлення до поглядів інших людей, відпрацьовувати вміння цивілізованими способами відстоювати свою особисту позицію з будь-якого питання.

Логічним наступним етапом в організації педагогічної взаємодії було поступове підвищення викладачем рівня самостійності, активності студентів щодо подальшого саморозвитку їхніх ціннісних орієнтацій, стимулювання у молодих людей прагнення до постійного самовдосконалення. Справді, тільки у такому разі особистість може поступово перейти на етап самоконтролю і саморегуляції своєї поведінки відповідно до гуманістичних ціннісних орієнтирів.

На наш погляд, сьогодні кожному викладачеві вищого навчального закладу доцільно уважно проаналізувати власну методику роботи зі студентами, глибоко обдумати виховні можливості навчального матеріалу з дисциплін, які він викладає, а також відповідних методів його засвоєння майбутніми фахівцями у світлі формування в молоді соціально значущих ціннісних орієнтацій.

1. Краткий психологический словарь / Ред.-сост. Л. А. Карпенко; Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. Ростов н/Д, 1999.
2. *Ольшанский В. Б.* Личность и социальные ценности // Социология в СССР. Т. 1. М., 1966.
3. *Ткачова Н. О., Ткачов С. І.* Місце ціннісних орієнтацій у системі громадянського виховання молоді // Теоретичні питання освіти та виховання: Зб. наук. пр. Вип. 12 / За заг. ред. акад. М.Б. Євнуха. К., 2000. С. 47–53.

ISSUE OF STUDENTS' VALUE DISPOSITIONS FORMATION AT HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Nataliya Tkachova

*Karazin National University of Kharkiv,
Svoboda Square, 4, UA - 61077, Kharkiv, Ukraine*

The article reveals different scientific approaches to the concept of value dispositions, considers the specificity of their formation, and outlines the most meaningful values for students. The personal experience of students' value dispositions formation at psychological and pedagogical courses is analyzed.

Key words: value, value dispositions, students, personality self-realization, state interests, psychological and pedagogical courses.

Стаття надійшла до редколегії 06.10.2005

Прийнята до друку 22.05.2006